

MODELI OBITELJI U ETNOLOGIJI I SOCIOLOGIJI

Dunja Rihtman-Auguštin
Institut za filologiju i folkloristiku, Zagreb

SAŽETAK

Naši sociolozi i etnolozi često upotrebljavaju slične pojmove i proučavaju slične pojave, ali nisu svjesni rezultata rada svojih kolega u drugoj disciplini, niti ih prihvaćaju objektivnom kritičnošću. To je npr. slučaj s pojmom **narod**, kao i s romantičkim modelom seljačke **zadruga**. Oba pojma doživjela su temeljitu kritiku i reviziju kako u domaćoj tako i u evropskoj etnologiji, a sociolozi još uvijek preuzimaju tradicionalni, idealizirani model **zadruga** kada žele govoriti o patrijarhalnom, »fiksiranom« prethodnom stanju iza kojeg tek, navodno, započinju kulturne promjene i procesi.

Autorica također konstatira da suvremeno istraživanje porodice treba ne samo otkrivati njezine ruralne korijene, nego i njezine prošle i sadašnje građanske uzore.

Postoji više mogućnosti za razmišljanje o odnosu između društvenih i kulturnih fenomena, između društvenih odnosa i kulturnih simbola. U skladu s tim formuliraju se i mišljenja o odnosu etnologije i sociologije.

U nas se povremeno pokušava uspostaviti kontakt između etnologije i sociologije, ali bez većeg uspjeha. Dio sociologa, naime, smatra da je etnologija dobra samo u slučaju kad postane sociologija ili socijalna antropologija, a dio etnologa još uvijek vjeruje da je sociologija najteža zaraza od koje može oboljeti pristojna nacionalna etnologija. I tako umjesto dodira i dijaloga u suvremenoj etnologiji često susrećemo sociologiziranje, tj. ponavljanje općih mjesta o društvenim pojavama i društvenim procesima. A u sociologiji, čini mi se, latentan je vrlo postojan prezir etnoloških istraživanja i ignoriranje suvremenih domaćih napora na području teorije etnologije i folkloristike.

Mnogo više nego što to sami istraživači žele ili mogu uvidjeti, sociologija i etnologija su u nas povezane. Te povezanosti katkad nisu svjesni ni jedni ni drugi. Više ili manje, valjani opći pojmovi iz sociologije već od začetka etnologije krijumčare se u tu znanost, a više ili manje znanstveni rezultati etnologije (koja nema svoj prednacionalni razvoj, pa je trajno bila pod utjecajem romantičarskih ideja), nerijetko se u sociologiji uzimaju kao neosporne činjenice.

Ilustrirat ću to na jednom od ključnih pojmova u kulturnohistorijskoj etnologiji (koja je bila značajna za zagrebačku i ljubljansku etnološku školu), kao i u istraživanju podrijetla stanovništva i naselja koja su pod Cvijićevim utjecajem sve do nedavna dominirala u beogradskoj etnološkoj školi.

Taj ključni pojam jest **narod**: »Jedna je — premda ne jedina — takva ljudska zajednica, koja ima naročito veliko značenje za postanak i razvijanje kulture, **narod**, što i etimološki opravdava naziv etnologija«, kaže Branimir Bratanić.

Suvremena radikalna etnološka kritika, osobito ona u Njemačkoj, iz pera Hermanna Bausingera, Ingeborg Weber-Kellermann, Ine-Marie Greverus i drugih, upozorava već dvadesetak godina na to da **narod** (Volk) nije nikakva mitska zajednica i da taj pojam zapravo prikriva društvenu stvarnost. Narod zamišljen kao beskonfliktna zajednica u etnologiji je fungirao kao bezgrešni društveni entitet: svi su u njemu dobri, sve sama »sijela i prela« ... Nije u narodu bilo slojeva i klasa, nije bilo sukoba među njima, plesalo se i pjevalo u divnim narodnim kostimima ...

Socijalna stvarnost ostala je izvan etnologije koja u središtu svoga istraživanja ima **narod**. Takva znanost ima velike šanse da lijepim sličicama gradi socijalnu romantiku i da prikuplja građu za nacionalno potvrđivanje, ali i za nacionalistička presizanja. (Ipak, prije kritike te, na romantičkim temeljima zasnovane etnologije i folkloristike, valja naglasiti da su te znanosti prikupile značajnu građu o »narodnom životu« i o »narodnom stvaralaštvu«. Premda znanstvene pretpostavke prikupljanja građe nisu bile eksplicitne ni dokraja doučene — sama građa je značajna i generacijama etnologa i folklorista, ali i kulturologa — omogućavat će **kritičko** preispitivanje.)

Dio radikalne etnološke kritike i kritike etnologije preuzet je i u nas. To je razumljivo jer se naša etnologija razvila pod utjecajem njemačke kulturnohistorijske etnologije. A evropski kulturni i društveni razvoj također je i naš razvoj (bez obzira na to kako tretirali onaj famozni »cultural lag« odnosno marginalni položaj u evropskoj povijesti). Stoga su i fenomeni kojima se bavi njemačka etnologija sličniji našima od onih kojima se bavila ili se bavi socijalna i kulturna antropologija. Odnosno, pojave koje su se početkom stoljeća dogodile u srednjoj Evropi ili u Njemačkoj sada se događaju u nas (industrializacija i napuštanje sela, utjecaj turizma i industrije zabave na tradicijsku kulturu i fenomen folklorizma, interakcija medija masovnih komunikacija i »izvornog« folkloru i sl.).

Za tu kritiku u nas (Bošković-Stulli 1973, Rihtman-Auguštin 1983, Kremenšek 1973, Baš 1978) ne bismo se mogli pohvaliti da je naišla na neki odjek. U etnologiji kritika nije bogzna kako razvijena, pa je osporavanje pojma »narod« s jedne strane prešućeno, a s druge shvaćeno kao ugrožavanje same osnove naše znanosti — ali o tome se dosad nije pisalo. Za sociologiju, čini se, tema također nije bila vrijedna pažnje.

A radi se o ključnom i interdisciplinarnom problemu. Bausinger je, naime, bio upozorio da se u etnološki pojam **narod** bila uvukla dobro poznata sociološka kategorija — **Gemeinschaft**. Prirodni odnosi i solidarnost **Gemeinschafta** idilično su preslikani u **narodu**. A mehanički odnosi bez solidarnosti događali

su se negdje drugdje, ali ne u **narodu**. **Narod** kao **Gemeinschaft** idealno je skladan, ne pozna socijalne diferencijacije, u njemu nema patoloških društvenih pojava, nema ni konflikta.

To je sve dobro poznato iz većine naših etnoloških slika o narodnom životu. Međutim, postojale su i druge knjige o tom istom životu što su pokazivale malo drugačiju istinu. Stoga se povijesnom analizom može utvrditi postojanje **modela** narodnog života koji je etnologija svakim daljnjim dodavanjem nove građe uvijek iznova nastojala potvrditi. Ponavlja se taj model još od sredine prošloga stoljeća kad ga je opisao ilirac Ognjeslav Utješenović Ostrožinski u poznatom djelu »Die Hauskommunionen der Südslaven« (1859). Model je kombinacija arkadijske pastorale (zadružni život naroda golubinjeg srca u voćnom gaju) i politekonomskih koncepcija njemačkog konzervativnog politekonomista i osnivača njemačke etnologije W. Riehla. Zanimljivo je da je u vrijeme kad je Utješenović pisao svoju knjigu objavljen niz mišljenja suprotnih njegovu. On ih je mahom odbio kao narodu neprijateljska.

Utješenovićev deskriptivni model odnosi se na zadrugu, proširenu seljačku obiteljsku i ekonomsku organizaciju, kojoj su i nacionalna romantička i socijalna romantička literatura pridavale značenje veće od njenog stvarnog utjecaja u društvenim odnosima (a koju mi opet danas s nepravdom gotovo ignoriramo). Ipak, potrebno je reći i to da su odnosi u takozvanim inokosnim obiteljima (nezadružnim) počivali na istim principima, pa se stoga modelu može dati i nešto šire značenje.

Ako deskriptivni model pokušamo izvesti kao teorijski, poći ćemo od pet logičkih cjelina: zajednice imovine, zajednice rada, zajednice života, zajednice autoriteta i od odnosa obiteljske zajednice s općim društvom. Model zadruge, pak, od Utješenovića nadalje pretpostavlja: 1. nedjeljivu obiteljsku imovinu s individualnom imovinom kao odstupanjem; 2. u zajednici rada podjelu na muške i ženske poslove, viši status muških poslova, a sav rad se obavlja u korist obiteljske zajednice; 3. proširena obitelj živi u skladu, središnja vrednota je sloga, muškarci imaju viši status, žene su podređene; 4. u zajednici autoritet gospodara ograničen je konsensusom muškaraca, ali je strog i pravedan; 5. u odnosima s općim društvenim sustavom seljačka je obiteljska zajednica nezavisna, autarkična, živi svoju kulturu nezavisna od »gospode«.

Povijesna analiza, međutim, može barem dvjesto godina unatrag, tj. od pisaca prosvjetitelja, slijediti i drugačiju sliku narodne kulture i patrijarhalnih odnosa. Dvije slike žive u literaturi i u etnološkoj misli usporedo, svjesno zanemarujući jedna drugu. Najznačajniju opreku romantičkoj koncepciji **naroda** izrazio je sljedbenik Radićevih ideja prije pedesetak godina, Rudolf Bičanić, u svojoj knjizi **Kako živi narod** (1936). Bičanićevi stavovi s obzirom na romantički etnološki model još su uvijek aktualni, premda je knjiga u naše vrijeme slabo poznata i rijetko citirana.

Bilo kako bilo, kritička literatura pokazuje da model narodnog života, odnosno patrijarhalnoga života, ima zapravo dvije razine. Prva, koju sam prikazala, i koju etnologija usrdno ponavlja, a slijede je i druge društvene znanosti, zapravo je razina idealne, željene kulture. Stvarna kultura, a to možemo uzeti kao drugu razinu budućeg modela, pokazuje drugačiju sliku i znatna odstupanja: na razini imovinskih odnosa u zadružnoj obitelji individualna imovina

bila je više pravilo nego izuzetak i imala je komplementarnu funkciju s obzirom na zajedničku; u zajednici rada oba su spola podjednako sudjelovala, ženski rad i osobna imovina imali su određenu, ne nevažnu, ulogu u zajedničkom gospodarstvu, a postojala su proturječja između individualnoga, specijaliziranog rada i onoga zajedničkog u obiteljskoj zajednici; a umjesto dominantne vrednote (sloga) sukob je svakodnevna pojava u obiteljskim odnosima među obiteljskim lozama i među pojedincima; premda muškarci imaju viši status, razvijena je ženska subkultura s jakom implicitnom moći; zajednica osporava jakog i autoritativnoga gospodara, nastaju sukobi; u odnosima s općim društvom patrijarhalna zajednica ostvaruje i raznovrsne kontakte i komunicira na različite načine s feudalcima, s »gospodom«, s komunikacijskim sustavima, s tržištem . . .

Tako koncipiran model tradicijskih odnosa pretpostavlja strukturu mišljenja koja se događa između tih dviju razina: one idealne i željene i ove na različite načine ostvarivane. To znači da su, doduše, bile moguće narodne odnosno obiteljske zajednice, koje su živjele složno i bogato i samostalno i s dobrim gospodarom koga su svi slušali, ali da se u životu vjerojatno događala sva sila stvarnih odnosa s odstupanjem od željenih.

Model koji sadrži razinu idealne i razinu stvarne kulture pokušaj je da se teorijski, etnološki odredi struktura tradicijske obitelji ali i struktura tradicijskih odnosa, ili — određeniije — seljačke kulture u prošlosti.

Vraćajući se odnosu etnologije i sociologije mogu mirne duše konstatirati da etnologija često još uvijek nudi modele idealne razine, a da ih sociologija rado i spremno preuzima. Pri tome čini još jednu, neminovnu grešku, a to je da u neizbježnim uvodima rasprava u kojima se polazi od nekadašnjeg stanja to nekadašnje tradicionalno ili narodno stanje svakodnevnoga života smatra jednom zauvijek fiksiranim. Kao da tek nakon toga stanja, kada počinju sociološke analize, nastupaju prve promjene i počinju teći važni društveni procesi. Čak i one činjenice, koje spominje stara etnologija i koje upozoravaju na procese kulturne mijene — katkad se odbacuju kao pretjerana pedanterija i kao nevažni detalji.

Suvremena etnologija u Jugoslaviji, osim tradicionalnih istraživanja koja su polazila od »narodne kulture« razvila je i dosta širok spektar različitih drugih istraživanja. Osim što se upitala o svom »predmetu«, počela je primjenjivati i različite metode. Uznapredovala su istraživanja »načina života Slovenaca u dvadesetom stoljeću« (Ljubljana), zatim istraživanja društvenih procesa i njihova simboličkog izraza s osloncem na Turnerovu teoriju rituala (Beograd), istraživanje društvenih procesa i njihove simboličke komponente ili istraživanje različitih alternativnih kulturnih ili folklornih pojava u suvremenom gradu (Zagreb). Razvila je, osim ostaloga, teorijsku upitanost i značajnu kritiku kulturnohistorijskih pretpostavki. Bilo bi promašeno kad bi to sociologija i dalje previđala.

No time se, po mom mišljenju, ne iscrpljuje problematika odnosa naše konkretne etnologije i naše konkretne sociologije. Pogotovo kad je riječ o temi koju je potaknula Vera Erlich, tj. o obitelji.

Etnologija, naime, koliko god bila teorijski neizgrađena i koliko god bila pod utjecajem romantičkih mistifikacija — prilično se iscrpno bavila tradicijskom obitelji. Stoga suvremeni istraživači mogu raspolagati nekim arsenalom etnoloških podataka, građe, te više ili manje svjesnih teorijskih pretpostavki o tradicijskoj obitelji.

Ovdje se međutim treba upitati je li samo kultura tradicijske, to jest seljačke obitelji značajna za teoriju obitelji, za istraživanje suvremene obitelji? I za istraživanje suvremenih društvenih procesa? Jesmo li dobro učinili što smo građansku ili malograđansku obitelj, koja, doduše, u prošlosti nije bila tako demografski relevantna, posve ispustili iz etnološkog vidokruga? Njezinu strukturu i rodbinske odnose, njezine običaje i simbole, njezin život i smrt, njezine »rites de passage« i iznad svega njezine vrednote. Ako je u prošlosti građanska obitelj možda i bila statistički beznačajna, ona to danas nije. Ne radi se, naime, samo o tome da obitelji u velikom broju žive u gradu ili da su se one u selu svojim načinom života urbanizirale, što je, uostalom, evropski trend. Radi se, u stvari, o tome da se obitelj i njezina kultura u današnje vrijeme ne oblikuje prema tradicijskom modelu (za njega nema ekonomske osnovice), nego prema više ili manje poznatom (negativno ili pozitivno vrednovanom), uzoru građanske obitelji. U tom pravcu razvijala se do sadašnje krize sva potrošnja. Svi obiteljski rituali bili su označeni tim socijalnim usponom, od rođenja djeteta, preko maturalne večere, svadbe, sve do ugledne grobnice. A da i ne govorimo o sukobu generacija unutar obitelji. Sve je to dosad za etnologiju, ali i za sociologiju, bilo zanimljivo ako se radilo o doseljenicima u grad, odnosno o utjecaju tradicijske ili narodne kulture na suvremenu urbanu.

Je li ta hipoteza još uvijek dovoljna kao istraživačko oruđe? Nismo li već u velikom zaostatku u istraživanju običaja i simbola suvremene obitelji, gradske ili seoske kojoj je građanska obitelj referentna grupa, a vrednote građanske obitelji njezina idealna kultura?

Građanska obitelj i njezine vrednote u nas su i u teoriji i u praksi, i u etnologiji i u sociologiji i u ideologiji pretežno samo predmet kritike. Ona je oznaka za ono kako ne bi trebalo biti u suvremenom, emancipiranom socijalističkom društvu. Možemo li i dalje dopuštati ignoriranje njezinih vrednota, simbola, običaja...? To više što je baš ta građanska obitelj bila mjesto ravnoteže (uza sve svoje negativne konotacije), koje suvremena obitelj nerijetko ne uspijeva doseći.

LITERATURA

- Baš, Angelos, **O »ljudstvu«in »ljudskem« v slovenski etnologiji**, u **Pogledi na etnologijo**, Ljubljana 1978, str. 67—115.
- Bausinger, Hermann, **Volkskunde**. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse, Berlin und Darmstadt (1972).
- Bošković-Stulli, Maja, **O pojmovima usmena i pučka književnost u njihovim nazivima**, »Umjetnost riječi« 17, 1973, br. 3 i 4, 149—184. i 237—260.
- Bratanić, Branimir, **Regionalna ili nacionalna i opća etnologija**, »Slovenski etnograf«, 10, 1957, 7—18.
- Greverus, Ina-Maria, **Kultur und Alltagswelt**, Eine Einführung in Fragen der Kulturanthropologie, München 1978.
- Kremenšek, Slavko, **Obća etnologija**, Ljubljana 1973.

- Rihtman-Auguštin, Dunja, **Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja**, »Narodna umjetnost« 13, 1976, str. 1—25.
- Rihtman-Auguštin, Dunja, **Istine o narodnom životu**, »Gesta« 15—16, 1983, str. 5—12.
- Rihtman-Auguštin, Dunja, **O modelu patrijarhalne zajednice**, u **Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji**, Titograd 1981, str. 71—76.
- Rihtman-Auguštin, Dunja, **Struktura tradicijskog mišljenja**, u tisku.
- Utješenović, Ognjeslav Ostrožinski, **Die Hauskommunionen der Südslaven**, Wien 1859.
- Weber-Kellerman, Ingeborg, **Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und soziawissenschaften**, Stuttgart 1969.

Dunja Rihtman-Auguštin

The Model of Family in Ethnology and Sociology

SUMMARY

Our sociology and ethnology often use similar concepts and study same phenomena, but are unaware of each others results and lack the objective criticism and evaluation of them. This is the case, for example, with the concept **folk** (**narod**) whose romantic definition underwent serious criticism and revision in contemporary German, as well as Croatian, ethnology and folkloristics. This achievement has not at all been acknowledged by sociologists.

The same is the case with the romantic model of the peasant extended family household **zadruga**. Traditional ethnology dealt only with **idealized, normative** aspect of the **zadruga** (as based on harmony, collective property, male patriarchal dominance and family autarchy), leaving out the **real, practical** aspect of it (conflicts, individual property, women's subculture, communications with larger social environment etc.). Only by taking both aspects of the **zadruga** life together, can we construct the model of the traditional peasant family and culture in general.

Sociology has been adopting uncritically the idealized, romantic model of **zadruga**, thus presenting tradition as "fixed state" which supposedly precedes the time when social dynamics and processes start to unfold.

In conclusion, the author states that modern research on urban family should not only seek to uncover its rural roots, but also its past and present bourgeois ideal which to a great extent shapes the normative profile of the present urban family.

Translated by
Olga Supek-Zupan